EL MÓN RURAL AL SEGLE XXI: UN COMPROMÍS ENTRE LA CULTURA RURAL, LES INFRAESTRUCTURES DE COMUNICACIÓ, LES NOVES TECNOLOGIES I LA INICIATIVA LOCAL

Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona

Direcció de la recerca

Dr. Antoni F. Tulla Pujol i Dra. Montserrat Pallarès Barberà

Nom de la resta d'autors

Desenvolupament en àrees rurals

Investigadors principals: Dr. Antoni F. Tulla Pujol i Dra. Montserrat Pallarès Barberà
Coordinació: Dra. Montserrat Pallarès Barberà
Components de l'equip: Ana Vera Martín i Neus Ballesteros

Taxonomies en àrees de muntanya

Investigadors principals: Dra. Montserrat Pallarès Barberà i Dra. Anna Badia Perpinyà
Coordinació: Dra. Anna Badia Perpinyà
Components de l'equip: Ana Vera Martín, Dr. Pere Serra Ruiz i Servei d'Estadística de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Dinàmica del territori i canvis del paisatge

Investigador Principal: Dr. Joan Manuel Soriano López
Coordinació: Dr. David Molina Gallart i Dr. Albert Pèlachs Mañosa
Components de l'equip: Cristina Calvo Romero; Francesc Coll Pujol; Raquel Cunill Artigas i Dr. Jordi Nadal Tersa

Patró per part de la **fundació abertis**: Dr. Martí Boada i Juncà

Introducció

La present recerca és una continuació del projecte que porta per títol *El món rural al segle XXI: un compromís entre la cultura rural, les infraestructures de comunicació, les noves tecnologies i la iniciativa local* finançat per la Fundació Abertis (2000-2004). La finalitat de l'estudi és poder conèixer la realitat socioeconòmica i territorial de les comarques de muntanya de Catalunya mitjançant una anàlisi d'unitats territorials homogènies. A partir dels resultats previs s'ha establert la base metodològica qualitativa i quantitativa, i la seva estructura. En primer lloc, la iniciativa local en el marc de la incrustació empresarial (*local firm embeddedness*); en segon lloc, la protecció o promoció d'experiències remarcables en els àmbits agrícola i turístic; i finalment, en tercer lloc, la consideració del paisatge, com a model global que inclou les activitats humanes i el medi natural en les unitats territorials homogènies que es consideren.

Les comarques definides de muntanya ho són d'acord amb la Llei 2/1983 del Parlament de Catalunya, del 9 de març, d'alta muntanya: l'Alt Urgell, l'Alta Ribagorça, el Berguedà, la Cerdanya, la Garrotxa, el Pallars Jussà, el Pallars Sobirà, el Ripollès, el Solsonès i la Val d'Aran. La superfície total és de 9.559,80 km^2 i la seva població en el cens del 2001, de 188.255 h., amb un total de 162 municipis. En relació a Catalunya representa un 29,97% de la superfície, un 2,97% de la població i un 17,12% del nombre de municipis.

Els tres pilars on es sosté aquest estudi són; en primer lloc, el desenvolupament local, emmarcat en el model d'incrustació territorial. El model d'incrustació té com a principal objectiu potenciar el ressorgiment de relacions econòmiques dins l'estructura social d'un lloc, endemés d'interrelacionar capital humà, capital social i capital econòmic i generar una xarxa propicia per desenvolupar l'activitat industrial i de serveis. En segon lloc, les taxonomies d'àrees com a mètode per establir tipologies d'anàlisi al Pirineu Català. La delimitació d'àrees homogènies permet separar el desenvolupament dels diferents "paisatges construïts" dins els límits administratius de les àrees de muntanya. Per la construcció de propostes de desenvolupament específiques adaptades a les problemàtiques resultants de cada àrea.

I, finalment, en tercer lloc, el paisatge com a mètode de síntesi per analitzar els canvis dels usos del sòl. L'estudi del paisatge implica la combinació dinàmica de variables del medi natural, històriques i socials que expliquin de forma conjunta e integrada el binomi natura-societat. Les tècniques pluridisciplinars requerides per l'estudi del paisatge han de permetre explicar el context tecnològic i social de cada moment, i lligar les tècniques i mètodes dels móns natural i social. De forma que sigui possible tenir eines per poder gestionar el territori de forma correcta.

En aquesta investigació, s'ha escollit el Pirineu Català com a àmbit d'estudi per la formulació "a priori" de la seva marginalitat en relació als principals eixos viaris i de comunicació de Catalunya. En el darrer terç del segle XX, hi ha hagut un gran desenvolupament de la xarxa d'autopistes, autovies i carreteres de primer ordre que ha generat grans diferències d'oportunitats entre la franja litoral i prelitoral, i també d'algun eix transversal o vertical, dins i fora de Catalunya. Els espais rurals i, molt especialment, els de muntanya, precisen obtenir els beneficis del desenvolupament local i de la millora de comunicacions per evitar un despoblament del territori al mateix temps que es procuri preservar la seva qualitat ambiental i social. La cultura rural i el paisatge són els principals indicadors per avaluar els resultats del desenvolupament local.

Objectius

En aquest estudi s'han plantejat dos tipus d' objectius: en primer lloc, un objectiu general i en segon lloc, un objectiu metodològic. L'objectiu general de l'estudi és mostrar la diversitat econòmica, social, cultural i paisatgística que formen les comarques d'alta muntanya de Catalunya. Per la posterior elaboració de propostes que permetin agrupar estratègies de desenvolupament tot analitzant les seves característiques estructurals, innates de cadascun dels escenaris que conformen la tipologia d'àrees dels Pirineus. I, l'objectiu metodològic és utilitzar en cada àrea temàtica els procediments més adequats per l'obtenció de millors resultats.

El resultat obtingut es basa en l'elaboració de propostes que permetin un canvi en el desenvolupament de les àrees rurals en base a tres blocs d'acció: en primer lloc, la iniciativa local; en segon lloc, la protecció i promoció d'experiències remarcables en els àmbits agrícoles i turístics. Finalment, en tercer lloc, el paisatge i el canvi d'usos del sòl.

La complexitat de l'estudi fa que tot i tenir un objectiu general, cadascuna de les àrees temàtiques tingui objectius específics:

Desenvolupament local

L'actual situació econòmica de les comarques de muntanya presenta un grau d'incertesa, pel que fa a la direcció que pot prendre la seva capacitat productiva i els seus principals motors econòmics. El segon objectiu específic està definit per l'anàlisi del desenvolupament econòmic local en el marc del model d'incrustació i l'avantatge comparatiu. Així com, conèixer les possibilitats de desenvolupament de l'actual teixit industrial; per tal de poder analitzar l'estructura de les xarxes materials i immaterials que es generen a la comarca entre les petites i mitjanes empreses (PIMEs), les institucions locals, així com la seva incrustació econòmica. En aquest cas l'àrea d'estudi és la comarca de la Val d'Aran.

Àrees homogènies

Les comarques de muntanya són entitats més o menys petites amb poca homogeneïtat dins del territori. El tercer objectiu específic és analitzar i explicar els elements diferenciadors intra-comarcals a través d'una metodologia pròpia, utilitzant els Sistemes d'Informació Geogràfica i l'Anàlisi Factorial. Discriminant les diferents tipologies per analitzar el desenvolupament local en àrees de muntanya. En l'estudi previ la comarca del Berguedà va servir servit com a àrea pilot per fer una primera aproximació a la metodologia de taxonomies. En aquesta segona fase s'aplica la metodologia als 164 municipis dels Pirineus.

Paisatge i canvi d'usos del sòl

Com a hipòtesi de partida es planteja que les dinàmiques actuals de les àrees de muntanya impliquen una desestructuració social, una desorganització econòmica i un impacte territorial de tal magnitud que, de mantenir-se, poden conduir aquestes zones a una situació límit, de no retorn. Tot plegat té unes conseqüències molt importants sobre la població autòctona i sobre el paisatge. La desestructuració social es manifesta en l'existència cada cop més generalitzada de nuclis de població abandonats o amb una viabilitat demogràfica molt fràgil, que contrasta amb l'expansió desmesurada de segones residències amb un índex d'ocupació molt baix. La desorganització econòmica es posa de manifest en l'abandonament progressiu –en ocasions absolut- de les activitats que comporten una gestió directa del medi (sector primari) i la concentració en un cert nombre de llocs d'activitats molt lucratives però de caràcter especulatiu, amb el que només una part molt petita dels beneficis reverteixen en la pròpia població i el seu territori. L'impacte territorial és el resultat d'aquestes dinàmiques que deixen com a herència unes extenses àrees totalment abandonades i uns espais amb una forta concentració puntual de població i ús antròpic excessiu.

L'objectiu principal d'aquest bloc és la caracterització, a partir de la comparació, de cert nombre d'espais per tal de discernir si han sofert un impacte i/o una integració de les activitats turístiques relacionades amb l'oci i el turisme hivernal (pistes d'esquí) i la urbanització, a l'entorn d'espais naturals protegits.

Metodologia

La metodologia proposada per al desenvolupament de la investigació es basa en la complementarietat de tècniques quantitatives (anàlisi estadística, anàlisi factorial i Sistemes d'Informació Geogràfica) i qualitatives (entrevistes i descripció del comportament) per a la realització de la recerca.

Resum del treball

La recerca està formada per tres grans blocs temàtics que s'interelacionen entre ells per explicar el desenvolupament local al Pirineu català.

En la temàtica del desenvolupament local s'ha analitzat el comportament de l'activitat econòmica i les polítiques d'actuació en dues àrees determinades, el Berguedà i la Val d'Aran que comparant amb la seva activitat econòmica han permès explicar la seva evolució cap a un nou sistema productiu.

D'altra banda, el desenvolupament local al Pirineu català té unes característiques que es poden associar fàcilment als nous enfocaments sobre teories de desenvolupament regional. Per tal d'analitzar el desenvolupament local en àrees de muntanya, inicialment s'havia pensat en el Pirineu català, però, les diferències dins d'aquest territori són prou considerables com per definir una sèrie de tipologies. Aquestes tipologies, definides en el nostre treball com a taxonomies d'àrees, agrupen àmbits amb les mateixes característiques socioeconòmiques i territorials.

Les taxonomies són les que ens han de permetre l'aplicació de polítiques territorials que facilitin el desenvolupament de les comarques pirinenques, però també, donar elements per possibles polítiques de manteniment i de planificació d'àrees de protecció natural, front a activitats més agressives amb l'entorn com les estacions hivernals d'esquí o els esports de risc. Una de les aportacions d'aquest projecte és potenciar els valors propis de les comarques i convertir-los en dinamitzadors de l'activitat econòmica, pal·liant, d'aquesta manera, els principals problemes socioeconòmics de les comarques remotes.

El resultat final és un mosaic d'una tipologia d'àrees diferenciada que desdibuixa els límits comarcals. Els elements físics que configuren el territori, sovint no tenen límits artificials com sí ho són les divisions administratives. La dificultat d'aconseguir informació estadística desagregada ha fet que utilitzéssim com a unitat territorial més petita el municipi.

Per explicar els elements diferenciadors intracomarcals s'ha utilitzat una metodologia que es basa per un costat en l'ús dels sistemes d'informació geogràfica (SIG) per al tractament i anàlisi de la informació espacial; per l'altre, en l'anàlisi factorial de components principals, la qual cosa ha permès entendre les taxonomies d'aquestes àrees de muntanya.

Per fer una primera aplicació metodològica és va fer un primer estudi de la comarca del Berguedà, per les seves característiques socials i econòmiques. Posteriorment, en aquesta segona fase de la investigació, s'ha realitzat la mateixa metodologia, però amb tots els municipis de les comarques de muntanya de la llei de 1983 i un total de 124 variables. De les quals s'han obtingut sis jerarquies diferents que permeten explicar comportaments diferents.

Finalment, s'ha estudiat la dinàmica històrica recent del territori a les zones de muntanya, és a dir, es fa una anàlisi del canvi d'usos del sòl de la segona meitat de segle XX, en particular entre 1956 i l'any 1997, es poden distingir dos processos "a priori" contradictoris: per una banda una ocupació intensiva del territori provocada per l'atracció paisatgística relacionada amb activitats d'oci i turisme (esquí, esports d'aventura, excursionisme, etc.). I per una altra banda l'abandonament del territori que sovint es pot relacionar amb el canvi d'usos del sòl provocat per l'abandonament de les activitats socioeconòmiques més tradicionals (agricultura, ramaderia, silvicultura, etc).

A partir de la identificació d'aquests dos processos es proposa una recerca basada en la comparació entre espais determinats pels usos tradicionals (forestal d'alt recobriment, agrícola i pastures) i l'impacte i/o integració paisatgística provocada per la instal·lació d'infraestructures relacionades amb l'oci i el turisme hivernal (pistes d'esquí) i la urbanització, a l'entorn d'espais naturals protegits, procés que s'ha denomina t naturbanització.

Per a la realització d'aquesta part de l'estudi s'han seleccionat les pistes d'esquí de Baqueira Beret (Vall d'Aran), Portainé (Pallars Sobirà) i la zona d'influència de les pistes d'esquí de la Molina-Masella, que s'ha separat en dos espais contigus: Urús i la Masella (Cerdanya).

Conclusions

La filosofia que hi ha darrera els objectius i les hipòtesis d'aquest treball enllaça diversos escenaris amb un comú denominador: les àrees rurals i de muntanya dels Pirineus catalans. En aquest treball s'emfasitzen les diferències entre les àrees de muntanya amb el propòsit exprés de mostrar la diversitat, en un sentit ampli, de l'economia, la societat i la cultura que conforma un, relativament, vast territori de Catalunya. Una de les estructures bàsiques que emmarca aquest treball és la d'agrupar les estratègies de desenvolupament d'aquestes àrees, tot analitzant les seves característiques estructurals, innates de cadascun dels escenaris que conformen la tipologia d'àrees dels Pirineus.

Les àrees de muntanya dels Pirineus són regions amb unes deficiències estructurals i històriques que han contribuït a frenar el seu desenvolupament. A finals del segle XX i principis del XXI però, no es pot dir que siguin àrees en declivi econòmic. Malgrat el seu despoblament, característica principal i carismàtica que sembla innata en àrees remotes, hi ha hagut esforços substancials per millorar l'acció de l'entorn, en sentit ampli, i l'activitat econòmica emergeix com un desafiament, com una provocació, i transforma empreses, indústries, comunitats i accions polítiques. Esforços que han tingut fonts diferents i que, moltes vegades, han sorgit d'iniciatives individuals producte de moviments socials més aviat marginals, com els neorurals; d'altres, de sentiments intangibles de lligams amb el territori, com empresaris agraris que continuen la tradició introduint innovacions; empreses de nova economia que aprofiten l'entorn natural i els costos més baixos del sòl; l'activitat terciària, lligada al turisme de muntanya que aprofita les característiques del medi natural, això ha promogut la construcció i els serveis de neu o activitats esportives de muntanya, en sentit ampli; i, finalment, d'institucions locals que intenten ser l'eix de vertebració local de l'activitat econòmica amb les potencialitats de les àrees.

La relació de la economia amb la natura i, més acuradament, amb l'entorn, és evident en les àrees de muntanya. És per això, que la necessitat d'ordenar el territori per combinar el seu desenvolupament i incrementar la seva vertebració amb la resta d'àrees de Catalunya sembla evident. Una destrucció de l'entorn contribuiria a degradar l'activitat econòmica de les àrees de muntanya dels Pirineus. En aquest estudi es donen moltes evidències científiques per mostrar i documentar riscos significatius derivats d'una activitat econòmica i d'un creixement desordenat, que podria destruir la base del mateix creixement, l'entorn. Al mateix temps, es volen apuntar uns eixos de desenvolupament que recullen sentiments col·lectius actuals, com l'increment de conscienciació social dels riscos sobre l'entorn d'un creixement incontrolat. El creixement intensiu de la segona residència en aquestes àrees de muntanya, per exemple, constitueix un benefici privat evident (entre altres coses, els propietaris gaudeixen d'un entorn privilegiat confortablement), però no és del tot clar que contribueixi al bé col·lectiu i, sobretot, a mig i llarg termini. En aquest conjunt de processos locals hi intervenen elements exògens que són importants i que contribueixen com a determinants en el procés.

A continuació, assenyalar els eixos principals d'actuació per al desenvolupament a les comarques de muntanya:

- Definir les pautes de funcionament de les activitats agràries, artesanes, industrials i de serveis sota els principis de l'avantatge comparatiu i el manteniment de la cultura rural.
- Analitzar i estructurar les activitats de la indústria i dels serveis en base als principis teòrics de la incrustació territorial.
- Promoure polítiques de preservació del paisatge integrat. Per un costat fer possible la permanència de les activitats agràries i altres que siguin compatibles amb el medi natural. Per l'altre, impedir un ús abusiu de l'espai a les comarques de muntanya.

Evidentment, no és un tema tancat. L'emergència de la conscienciació de com l'entorn es converteix en "concepte" i en "mercaderia" en les comarques de muntanya i, al mateix temps, com es regulen aquests processos, no pot respondre a unes regles fixes. Hi ha molts interessos implicats. Aquest estudi pretén, per un costat, analitzar la realitat del Pirineu i veure com pot desenvolupar-se d'una forma sostinguda. Per l'altre cantó, es vol contribuir al debat sobre el futur de les àrees de muntanya aportant nous arguments com a base de recerca i discussió futura.